

*Кириченко В.В. Соціальні парадокси професійного розвитку у сучасному українському суспільстві. Актуальні проблеми теоретичної та консультативної психології : матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (21-22 квітня 2021 року) / укладачі : І. С. Булах, Н. В. Гузій, Ю. М. Кашпур. Вип. 2. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. С.21-27*

УДК 159.923.2

**Кириченко Віктор**

*Житомирського державного університету імені Івана Франка*

## **СОЦІАЛЬНІ ПАРАДОКСИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Відносини між членами цивілізованого, високорозвиненого суспільства в ідеалі можна назвати «симбіотичним», взаємовигідними, взаємодоповнюючими. Суспільство – це великий, злагоджений організм, завдання якого забезпечити комфорт та безпеку життя кожного. Задоволення окремих потреб особистості залежить не лише від нас, а й роботи інших членів суспільства. Потреби, які мали масовий характер детермінували розвиток спеціальних соціальних інститутів, які відповідали за їх задоволення. На думку М.С.Пряжнікова [6], Г.М.Кочетова [4], В.А. Ядова [11] це дало поштовх для розвитку окремих професій, які існують (або існували) з метою задоволення суспільних потреб і зникали, разом з ними. У процесі розвитку суспільства професіям надаються статусні характеристики, в основі яких лежали об'єктивні вимоги до її представників, або були пов'язані з їх дефіцитом на ринку праці. Професія – це обмежений, в результаті суспільного поділу праці, вид суспільно-корисної діяльності, який потребує спеціальної підготовки та виконується за винагороду, а також дає людині певний соціальний статус та визнання [7].

Тривалість підготовки до роботи, специфіка виконуваної діяльності, мають об'єктивно визначати статус професії. Наприклад престижність у всі часи професій «лікаря», «вчителя» пояснюється саме цим. Суспільство штучно регулює кількість представників тих чи інших професій, тримаючи, таким чином, під контролем баланс продуктивних сил. Отримати вищу освіту, яка відповідала рівню «високостатусних» професій мали можливість не усі члени суспільства, а лише ті, хто доклав для цього певних зусиль, довів своє право займатися цією діяльністю, що накладало на особистість додатковий тягар відповідальності. Залежно того, яким чином змінювався вектор економічної політики суспільства, змінювався попит на представників різних професій, а отже змінювалась їх популярність та престиж.

На початку 90-х. українська економіка потребувала кваліфікованих «юристів», «менеджерів», «політологів» тощо, брак яких вдалося компенсувати впродовж найближчих десяти років. Те що відбувається у сучасній системі

освіти нагадує рух за інерцією. Держава надала вільний доступ до системи вищої освіти, знизила стандарти відбору та збільшила кількість закладів, які можуть надавати її. Для більшості молоді, а особливо їх батьків, вища освіта стала самоціллю, яка не підкріплена ні внутрішніми можливостями людини займатися обраною професійною діяльністю, ні запитами держави. За даними, які представив у 2008 році І.Ф.Гнибіденко в Україні нараховується близько 351 вищий навчальний заклад III-IV рівня акредитації, порівняно у сусідній Польщі їх всього – 11 [2].

Культурне середовище штучно обмежує шляхи розвитку ідентичності сучасної молоді, створюючи групи «привабливих» та «непривабливих професій». Більшість студентів не мають адекватного уявлення про рівень розвитку власних професійних здібностей, та чіткої професійної спрямованості. Висновок цьому може бути один – більшість, формуючи власну професійну ідентичність, орієнтуються не на те, що вони можуть і хочуть робити, а на престиж професійно діяльності у суспільстві. Що можна означити як нагальну проблему сучасної психології праці.

Обираючи майбутню професію, школярі рідко аналізують власні внутрішні ресурси, які є основою її успішного виконання. Головними залишаються думка батьків, друзів, референтних осіб. У 2007 році під час вступної кампанії у вищі навчальні заклади системи Міністерства внутрішніх справ України було проведено опитування кандидатів на навчання з метою вивчення мотивації вибору професії правоохоронця. Загальна кількість респондентів склала 3587 осіб. Немала частина опитуваних назвала головним фактором вибору професії – бажання батьків (68,8%) та пораду друзів (31, 1%) [12]. На думку Л.Б.Шнейдер адекватність професійного самовизначення залежить, головним чином, від сформованого у самосвідомості особистості «образу» майбутньої професії, який певним чином порівнюється з образом «Я» [10]. Якщо основою образу професії стають атрибути, не пов'язані зі змістом професійної діяльності, професійне самовизначення відбувається стихійно та безвідносно умінь та здібностей особистості. У сучасній системі освіти України дедалі популярними стають різноманітні програми розвитку здібностей і обдарованості, які впроваджуються як на загальнодержавному рівні так і мають локально місцеве значення та тримаються на ентузіазмі окремих людей. Питання у тому, чи необхідна така кількість творчо обдарованих учнів, які потенційно у майбутньому використовуватимуть стратегії творчої діяльності у професійній діяльності. На думку С.Г. Струмліна у більшості видів професійної діяльності необхідна не творча активність працівника, а репродуктивна [9]. Тобто більшість професій вимагають від своїх носіїв чіткого відтворення конкретних стандартизованих дій, а відхилення від них вважається порушенням та може призвести до усунення суб'єкта від професійної діяльності.

Професійне середовище є потенційно несприятливим для творчо обдарованої особистості і лише в окремих випадках, як «виключення», вона може успішно виконувати професійну діяльність. Більшість дітей у школі

бажають «співати», «писати вірші», «грати у шкільному театрі», «танцювати», «вишивати» і вважають принизливим «мити підлогу», «забивати цвяхи», «збирати сміття» тощо. Хоча у реальному житті, у межах нашого суспільства, це робити комусь необхідно. Штучно створений престиж професії «юриста», «менеджера», «фінансиста», «художника», «письменника» не пов'язаний з сучасними реаліями ринку праці в Україні. У результаті формуються армії безробітних, яким інколи доводиться «мити підлогу» та «забивати цвяхи», але роблять вони це в безвихідній ситуації, втрачаючи екзистенцію буття та свободу вибору.

З іншого боку ті, хто не потрапив до когорти обдарованих відчують власну меншовартість, що подальшому призводить до розвитку різного роду соціальних девіацій. Втрачається гордість за свою професію, представники робітничих, низько статусних професій соромляться своєї роботи, намагаються приховати від своїх знайомих, те чим вони займаються. Сучасні абітурієнти, обираючи професію, рідко замислюються над тим де у майбутньому вони будуть працювати, чи достатньою буде матеріальна винагорода за працю для нормального існування. Як показали результати нашого дослідження проведеного у 2011 році серед випускників-бакалаврів спеціальності «Психологія» разом з М.О. Куванцовою майже третина студентів твердо вирішила не працювати за спеціальністю, не бачачи перспектив подальшого працевлаштування, пояснюючи свій вибір низькою заробітною платнею, високим рівнем відповідальності. У цьому на нашу думку і є соціальний парадокс нашого сучасного суспільства: штучне, **необґрунтоване статусне позиціонування професій**, носіям яких реально важко знайти роботу. З іншого боку на ринку праці дефіцит кваліфікованих будівельників, слюсарів, каменярів, столярів. За результатами аналітичного дослідження І.Ф. Гнибіденко в Україні налічується найбільша кількість вищих навчальних закладів з поміж усіх Європейських країн, з іншого боку, як наголошує автор, спостерігається дефіцит кадрів у групі професій «кваліфікований працівник з інструментом»[2].

Загальний культурний рівень представників цих професій за останні роки значно знизився. Слова «ПТУ», «петеушник» мають негативну конотацію, сприймаються та використовуються у сучасному мовленні як образливі слова. Обираючи професію своїм дітям, чи спрямовуючи їх до певного вибору, батьки охоче прагнуть «влаштувати» їх до будь-якого вишу, реально розуміючи, що по закінченню знайти роботу за фахом буде важко, а то і не можливо. У 2007 році з 69,9 тис. перебувавши на обліку в службі зайнятості безробітних в Україні, 39,4 тис. були випускниками вищих навчальних закладів і майже у двічі менше: 15,3 тис. – випускники професійно-технічних навчальних закладів [2].

У наш час культурна регуляція соціального престижу професії відірвана від реальних запитів економіки та ринку праці. Аналізуючи літературу, естрадне мистецтво, кінематограф сучасності стає зрозумілим, що набагато цікавіше бути «юристом», «бізнесменом», «менеджером», «письменником», «співачом» ніж звичайним «столяром». За результатами дослідження Савченко І.А.,

проведеного у 2003 році у Російській Федерації зростає престиж, перш за все, так званих «ринкових професій» – банківський працівник, спеціаліст цінних паперів, брокер, комерсант, менеджер. В гуманітарній сфері найбільшою популярністю користуються професії юриста, психолога, політолога. У той же час, значно знизився престиж робітничих професій – токаря, слюсаря, монтажника [8]. Згідно результатів дослідження ринку праці в Білорусі, проведеного у 2005 році Варшавським центром соціально-економічних досліджень (К. Гайдук, А. Чубрик, С. Парчевская, М. Валевский), було виявлено, що за останні десятиріччя кількість зайнятих у промисловості скоротилася, тоді як у сфері послуг – зросла, зокрема у банківській сфері, освіті, харчовій галузі тощо.

Молоді люди орієнтуються насамперед на зовнішній престиж професії, ідентифікують себе з престижною професійною групою. Причетність до «нижчих» робітничих професій знижує рівень їх самооцінки. Сьогодні важко уявити сантехніка, токаря, тракториста, який не страждає від пияцтва або інших психічних розладів. Важко уявити представників цих же професій у бібліотеці чи театрі. На сьогодні дуже важко знайти кваліфікованого сантехніка, слюсаря, будівельника, тому, що виконують цю «мало поціновану» роботу, лише ті, хто нічого більше не вміє, або не хоче вміти. Тобто некваліфіковані, нереалізовані «менеджери», «економісти», «програмісти» стають ще менш професійними «столярами», «охоронцями», «продавцями». У нас зникла культура «взаємопоціновування», зникла, існуюча у Радянському Союзі ідея «рівності і необхідності усіх професій». На думу Ю.В.Котьолової «... професій немає «першого та другого сорту». У будь якій з них можна працювати творчо, якщо робота приносить задоволення. Разом з тим задоволення можуть приносити одним людям – одні професії, іншим – інші» [3, с.100]. З психологічної точки зору ми не можемо говорити про розвиток здорової особистісної ідентичності у більшості учнів професійно-технічних училищ; мало, хто хоче бути тим, кого усі зневажають, над ким глузують, і не важливо, що праця цих людей набагато важливіша, необхідніша для нормального функціонування суспільства.

Підсумовуючи вищезазначені факти, ми дійшли висновку, що у процесі професійного вибору зовнішній вплив культури відіграє чи не головну, визначальну роль. Сучасна молодь стала її заручником, мало хто «може вийти за межі ситуації» і повноцінно реалізуватися у робітничій професії, відчутти себе повноцінним працівником, професіоналом. Як правило такі люди знаходять підтримку в колі референтних осіб. Інші, працюють на достатньому рівні, їх професійна ідентичність знеособлена, їм соромно називати себе працівником певної галузі. Нерідко такі працівники намагаються реалізуватися у своїх дітях, змушуючи навчатися за неперспективним для їх територіального осередку фахом. Повертаючись до рідних міст та сіл молоді «економісти», «менеджери», «політологи» розуміють, що навчання у вузі не дало нічого, окрім модного атрибуту, права називатися «економістом» чи «брокером», в той же час на території їх проживання катастрофічна нестача кваліфікованих

«механізаторів», «агрономів», «зоотехніків». Соціальна поляризація за фаховою приналежністю, яка бере свій початок ще з системи шкільної та позашкільної освіти, призвела до утворення каст «вищих» та «нижчих», «обдарованих» та «необдарованих». Відкритим і нагальним залишається невирішене питання сучасної економіки, психології, освіти, соціології: яка кількість творчо обдарованих необхідна сучасному суспільству, чи усі повинні бути творчо обдарованими і чи не підміняємо ми поняття, називаючи обдарованими людей з посереднім рівнем досягнень, які на фоні інших, як це не рідко буває, просто мають дещо кращі результати у діяльності.

### Список використаних джерел:

1. Антоненко І.Ю. Сучасні соціально-психологічні особливості ціннісно-змістового самовизначення учнівської молоді. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / За ред. С.Д.Максименка. Т.ХІ, част. 3. К., 2009. – С.7–16.
2. Гнибіденко І.Ф. Ринок освітніх послуг і ринок праці: взаємодія і вплив на професійне навчання та профорієнтацію населення України. *Ринок праці та зайнятість населення*. К., 2008. С.14–27.
3. Котелова Ю.В. Очерки по психологии труда. М.: Изд-во Московского университета, 1986. – 120 с.
4. Кочетов Г.М. Механизмы процесса профессионализации. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1975. 190с.
5. Марченко І.Б. Професійно важливі якості майбутнього робітника: психологічний моніторинг. *Ринок праці та зайнятість населення*. К., 2009. №.3. С. 30-32
6. Пряжников Н.С. Психологический смысл труда: Учебное пособие к курсу «Психология труда и инженерная психология». М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. 352с.
7. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. 256с.
8. Савченко І.А. Психологические основания профессионального самоопределения старших школьников: Дис. на соиск. уч. степени канд. психол. Наук. Моск. гор. психолого-пед. ун-т. М., 2003. 122 с.
9. Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда. М.: «Наука», 1982. 471с.
10. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность. М.: МОСУ, 2001. 272 с.
11. Ядов В.А., Кисель А.А. Социологический взгляд на профессию / Под. ред В.А.Ядова. М.: «Мысль», 1977. С. 12-24.
12. Ярема Н.Ю. Професійне самовизначення як етап професійної соціалізації особистості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / За ред. С.Д.Максименка. Т.Х, част. 2. К., 2008 С.519-523.